

De Nederlanders achterna?

Twijfels van allochtone sociale stijgers over verhuizen naar 'een betere buurt'

Joke van der Zwaard

De uitdrukking 'zwarte vlucht' scheidt een eenzijdig en tendentius beeld van de motieven van immigranten om te verhuizen van de stad naar een randgemeente. Verhuizen is geen sociaal-economisch gedetermineerde vanzelfsprekendheid en blijven is geen keuze voor de 'etnische enclave'. Het huidige politieke klimaat maakt zowel de stadswijk als de buitenwijk minder aantrekkelijk voor deze sociale stijgers.

Een groeiende groep Turken en (Hindoestaanse) Surinamers koopt een huis in de middendure sector of denkt erover om dat te doen. Het woonideaal van deze sociale stijgers is een eengezinswoning met tuin en door de herstructurering van stadswijken hoeven ze daarvoor niet meer de stad uit. Ze twijfelen echter tussen een nieuw koopblokje in of nabij hun oude buurt en een pas gebouwd stukje vinexwijk net buiten de stad (Karsten, Reijndorp & Van der Zwaard 2005). Als ze voor een wooncarrière in hun eigen buurt kiezen, dan helpen ze een belangrijke doelstelling van de stedelijke herstructurering realiseren, namelijk de middengroepen in de stad houden. Tegelijkertijd kan deze keuze opgevat worden als bevestiging van het *etnische enclavemodel*: de voorkeur om nabij 'eigen' mensen en voorzieningen te (blijven) wonen. Bij immigranten heet zo'n woonlocatiekeuze al snel (vrijwillige) 'segregatie' en in het huidige vertoog over de problemen van de grote stad en het failliet van de multiculturele samenleving wordt dat geassocieerd met isolement, zich afkeren van de Nederlandse samenleving en onwil om zich aan te passen. Als ze voor de vinexwijk kiezen, heet hun keuze 'zwarte vlucht' en een bevestiging van het *ruimtelijk assimilatiemodel*. Volgens dat denkmodel, dat sterk leunt op Amerikaanse gettostudies, leidt de sociaal-economische integratie c.q. sociale stijging van immigranten/minderheden vanzelf(sprekend) tot een afnemende behoefte om bij elkaar te wonen en een toenemende behoefte om in een 'betere' buurt te wonen.

In het vorige nummer van dit tijdschrift presenteren Burgers & Van de Lugt (2005) deze twee benaderingen als twee elkaar uitsluitende waarheden over woonvoorkeuren en verhuismotieven van immigranten in Nederland. Op basis van eigen onderzoek onder Surinaamse ex-Rotterdamers betogen zij dat uiteindelijk klasse (financiële mogelijkheden en identificatie met witte middenklassenidealen) en niet etniciteit (cultuurspecifieke voorkeuren en behoefte aan het gezelschap van de eigen etnische groep) de woonkeuze bepaalt.¹ Harde assimilatiemaatregelen zijn dus overbodig, want we (de middenklassegezinnen) willen eigenlijk allemaal hetzelfde, namelijk in een rustige gezinswijk aan de rand van de stad wonen. Assimilatie c.q. suburbanisatie duurt een paar generaties, maar na de maatschappelijk succesvolle Surinamers volgen de geslaagde Turken en Marokkanen richting randgemeente. Ik vind deze begripsmatige tweedeling te simpel en het label 'zwarte vlucht' (titel van het artikel én van het onderzoeksprogramma) problematisch. Klasse-versus-etniciteit als doorslaggevende woonkeuzefactor biedt onvoldoende inzicht in de overwegingen en twijfels over kopen en verhuizen van sociale stijgers met een immigratieachtergrond, en de verschillende posities binnen deze groep. 'Zwarte vlucht' roept extreem negatieve beelden van de stad als woonplaats op en sluit –mijns inziens ten onrechte– uit dat middenklassegezinnen uit de stad vertrekken zonder te vluchten, dat ze voor (centrum)stedelijk wonen zouden kunnen kiezen of dat de stad voor deze groepen geschikt(er) gemaakt zou kunnen worden. Tenslotte mis ik in dit artikel een doordening van de Nederlandse politieke en sociale context: het effect van het huidige publieke en politieke discours over achterstandsbuurten, immigratie, integratie, de islam en de multiculturele

samenleving op het woonkeuzeproces van immigranten. Daarvoor hebben we het derde – enigszins in onbruik geraakte- denkmodel, de *etnische achterstellingbenadering* van de woningmarktpositie van immigranten, nodig (Bolt & Van Kempen 2003). In het hiernavolgende zal ik deze kritieken onderbouwen met conclusies en gegevens uit (kwalitatieve) onderzoeken over rondkomen, vooruitkomen en samenleven in Rotterdamse immigrantenwijken die ik de afgelopen tien jaar gedaan heb (Van der Zwaard 1995-2005)². Mijn betoog bestaat uit vier stappen. Allereerst schets ik een beeld van de levensloop, sociaal-economische positie en gezinsfase van de koopkrachtige groep Nederlanders met een immigratieachtergrond waarom het momenteel gaat. Vervolgens bespreek ik hun voorkeur voor wonen in een ‘gemengde wijk’. Daarna komt het effect van de sociale reputatie van immigranten en immigrantenwijken op het keuzeproces aan de orde. Tenslotte kom ik terug op het gebruik van de term ‘zwarte vlucht’ binnen de Nederlandse context.

1. De invloed van huwelijksmigratie

Turken en (Hindoestaanse) Surinamers zijn al langer actief op de Rotterdamse woningmarkt. In de jaren zeventig kochten Turkse arbeidsmigranten oude huizen, als woning voor hun overgekomen gezin en als extra inkomensbron.³ Een deel van de sociaal-culturele toplaag van Surinamers die vóór 1975 voor een studie naar Nederland kwam, stroomde vanaf de jaren tachtig door naar een koop- of huurhuis in een buitenwijk. Daaronder bevinden zich weinig Hindoestaanse Surinamers. Zij kwamen rond 1975, het jaar van de Surinaamse onafhankelijkheid, en kochten zo mogelijk met de opbrengst van hun huis in Suriname en leningen van familieleden een oud huis voor hun grote gezin (Van Niekerk 2000). In en door de stadsvernieuwing kwam een deel van deze eerste generatie Turken en Surinamers alsnog in een huurwoning terecht. Enkelen breidden hun krottenbezit uit en behoren nu tot het beruchte circuit van huisjesmelkers en kamerverhuurbedrijven. De groep die de laatste jaren huizen in de middendure sector koopt, is een nieuwe groep: de oudste kinderen van de eerste-generatie-immigranten. Hun ouders waren doorgaans laag opgeleid, zelf maakten ze een ongelukkige doorstart in het Nederlandse onderwijs, maar dat haalden ze later met diplomastapelen enigszins in. Het overgrote deel van deze ‘tussengeneratie’ trouwde met een partner uit het land van herkomst. In de tijd dat deze groep trouwde was het percentage importhuwelijken onder Turken 84%. Voor Hindoestaanse Surinamers is dat moeilijker te bepalen, maar van de Surinaamse immigranten die tussen 1990 en 2002 naar Rotterdam kwamen, was 49% gezinsvormer. Dat percentage is binnen de groep Hindoestanen, waar in vergelijking met andere bevolkingsgroepen in Suriname meer huwelijken gearrangeerd worden, hoogstwaarschijnlijk hoger.⁴ Het huishouden van de (aspirant)kopers bestaat dus meestal uit een tussengeneratie-immigrant plus nieuwkomerpartner en twee of drie kinderen. Door de onderwijs- en arbeidsintegratieproblemen van beide partners zijn ze in een relatief late gezinsfase financieel in staat om een huis te kopen. In een eerdere fase zijn ze al een keer naar een beter huis of een betere plek in de buurt verhuisd. Met hun huidige inkomen kunnen ze binnen de sociale woningbouw niet meer verhuizen. Dure huur is geen optie. Het familiemotto is: kopen = sparen. Hun budget is echter nog steeds bescheiden en voor een deel onzeker, omdat ze (met name de Turkse vrouwen) in de sociale sector en met tijdelijke contracten werken.

Dat beperkte budget is van invloed op hun woning- en buurtkeuze. Tal van Turkse bewoners van de deelgemeente Feijenoord keken bijvoorbeeld tien jaar geleden uit naar een huis in de nieuwe buurwijk, Kop van Zuid, maar die wijk werd voor hen veel te duur. Ook de prijs van de eengezinswoningen in de nieuwe koopblokken in hun oude buurt zit vaak op het randje of boven hun financiële mogelijkheden. Dus ondanks de stedelijke herstructurering is voor hen momenteel buiten de stad nog steeds meer keus in ‘betaalbare’ nieuwe

eengezinswoningen. Dat dit financiële motief een belangrijke rol speelt in de woonlocatiekeuze wordt ook door Burgers & Van der Lugt (2005) en door De Groot (2004) voor de Surinamers in respectievelijk Capelle a/d IJssel en Almere geconstateerd. Deze onderzoekers hebben echter geen gegevens verzameld van de koopkrachtige blijvers, terwijl uit de verhalen van deze groep blijkt dat sociaal-netwerk-overwegingen ook een doorslaggevende rol kunnen spelen in de verhuisbeslissing. Dat geldt vooral bij Turken en met name voor de huishoudens bestaande uit een man uit de tussengeneratie en een vrouwelijke importpartner.⁵

De arbeidsparticipatie van de Turkse vrouwen die de afgelopen jaren voor een huwelijk naar Nederland zijn gekomen, is laag, 23%. Ze zijn de hoofdverantwoordelijke voor het huishouden en de kinderen, trouwe bezoeksters van het buurthuis en de school van de kinderen en onderdeel van een kring van (veelal Turkse) buurvrouwen, familieleden en vriendinnen die met elkaar informatie uitwisselen en praktische en gezellige zaken regelen. De actieradius van deze thuisvrouwen is relatief klein en ze zijn gehecht aan de buurtvoorzieningen, hun buurtnetwerk en aan de levendigheid van een stadswijk: ‘Als je geen baan hebt, is rustig te stil’. Dit sociale leven willen ze niet inruilen voor een huis met tuin in een betere, maar saaie buitenwijk. De mannen oriënteren zich op koopmogelijkheden en doen verhuisvoorstellen, maar de vrouwen hebben vetorecht en daar leggen de meeste mannen zich om verschillende redenen bij neer. Ze vinden het logisch dat haar stem zwaarder weegt, omdat de woning en de directe woonomgeving –in hun geval ook feitelijk- veel meer het vrouwendomein is. Ze vinden het prettig om te weten dat zij overdag bij mensen terecht kan en het perspectief van een eenzame en verpieterende echtgenote trekt hen niet.

‘Ik heb in verschillende delen van Rotterdam gewerkt, ook in de wijken die zo mooi en prachtig worden genoemd. Ik heb de mogelijkheid gehad om naar die prachtige wijken te verhuizen. (Heeft u dat wel eens overwogen?) Ik heb wel eens met mijn vrouw zitten praten. Maar ik dacht eh... daar kon ik op dat moment beter niet over beginnen met haar, dat was niet bespreekbaar.’ Later kochten hij en zijn broer beiden een woning in een koopblok in de buurt.

In huishoudens met een vrouw uit de tussengeneratie en een mannelijke importpartner ligt dit anders. De arbeidsparticipatie van mannelijke importpartners is voor Turken relatief hoog, namelijk 90%. De mannen kozen vanzelfsprekend voor de economische route van vooruitkomen. Ze gingen na aankomst zo snel mogelijk werken; dat waren ze van plan, dat verwachtte de schoonfamilie en inburgeringprogramma's waren er vijftien jaar geleden nog niet. Vanwege de taal werd het –lyceumdiploma of niet- laag geschoold werk. Ze veranderen nog wel eens van baan vanwege een hoger salaris en betere arbeidsomstandigheden, maar hun carrièremogelijkheden blijven beperkt zolang hun (schriftelijke) kennis van de Nederlandse taal matig blijft. De tussengeneratie-echtgenote verdient met haar grote parttimebaan doorgaans even veel als haar man. Deze vrouwen wilden niet terug naar het ongeschoolde werk dat zij voor de komst van de kinderen deden en kozen voor de educatieve route van vooruitkomen. Ze combineren jarenlang opleiding, werk en gezin en hebben daardoor niet veel tijd over voor contacten en activiteiten in de buurt. Ze hechten aan de etnische winkels in de buurt, maar doen zo efficiënt mogelijk de boodschappen. Ze komen door hun werk en werkcontacten in andere werelden terecht en ze selecteren vriendinnen met vergelijkbare ervaringen en ambities. ‘Ik wil met mijn vriendinnen over de wereld praten en niet over wat ik gisteren gekocht heb.’ Omdat hun band met de buurt(bewoners) minder intensief wordt en het verlangen naar rust-na-het-werk groter, lijkt de verhuizing naar een buitenwijk voor hen een minder grote stap dan voor de vrouwen zonder baan.

Dit verschil in woonbehoeften en verhuisvoorkeuren tussen deze twee types tussengeneratiehuishoudens kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden.⁶ Aan de ene kant kan je dit verschil opvatten als een integratievoorsprong c.q. -achterstand en daarmee als een bevestiging van het ruimtelijke assimilatiemodel. Door het thuisvrouwenbestaan gecombineerd met woonsegregatie duurt het bijvoorbeeld lang voordat de nieuwkoomsters zich voldoende zeker voelen in het gebruik van de Nederlandse taal om zich in allerlei onbekende werelden te begeven. Ze zijn niet alleen verbonden, maar ook gebonden aan de buurt: de voorzieningen en de mensen. Zodra ze buitenshuis gaan werken, ofwel emanciperen en integreren, verandert dat. Aan de andere kant kan je de keuze van de blijvers ook als een kanttekening bij het idee van assimileren = suburbaniseren zien. Turkse (en andere) thuisvrouwen hebben in de oude wijken op het niveau van portiek, straat of buurt, in het clubhuis, de school of in de zelforganisatie, een belangrijke sociale functie. Op veel plekken en manieren hebben ze de verbindende en organiserende functie overgenomen van de Nederlandse thuisvrouwen die dertig jaar geleden steunpilaren van de bewonersorganisaties, het welzijnswerk en de informele sociale structuur waren. Ruimtelijke assimilatie blijkt dus samen te kunnen gaan met blijven in de immigrantenwijk.

2. Voorkeur voor een 'gemengde wijk'

Dat concentratiewijken een gevolg zijn van het verhuisgedrag van autochtone Nederlanders is voor de tussengeneratie-immigranten een ervaringsfeit. Zij hebben in hun kindertijd nog tussen Nederlandse gezinnen gewoond en praten vaak met weemoed over de oudere buurvrouw/man die toentertijd de verre grootouders enigszins verving. Behalve Nederlandse burens missen ze 'Nederlandse' voorzieningen. Turken en Surinamers kunnen net zo hard treuren om het verdwijnen van de Nederlandse bakker en de sigarenboer annex snoep-strippenkaart-postzegel-tijdschriftenwinkel als de oude Nederlanders. 'Je kunt hier nergens meer een lekker warm croissantje kopen. Het is allemaal alibaba, alibaba, alibaba' zegt een Turkse vrouw over de winkelstraat in haar buurt. Dit gemis is niet alleen nostalgisch en praktisch van aard. Ze beschouwen de veranderde bevolkingsamenstelling van de wijk als 'achteruitgang', want ze willen – met name in verband met 'de toekomst van de kinderen' – niet alleen met landgenoten of met 'buitenlanders' wonen. Ouders willen dat hun kinderen op school en in de buurt Nederlandse kinderen tegenkomen, zodat ze de Nederlandse taal goed leren en zich leren bewegen in Nederlandse kringen, want dat hebben ze nodig om in Nederland vooruit te komen. Als het organisatorisch mogelijk is, brengen deze ambitieuze ouders hun kinderen naar 'gemengde' scholen en naar een 'goede' sportschool verderop.

Een 'gemengde wijk' is ook een veel genoemd verhuismotief is, maar de keuze voor suburbaan wonen betekent niet dat de verhuizers geen behoefte meer hebben aan 'landgenoten' in de straat. Integendeel zelfs. Ze gaan een broer, zus of vriendin achterna, die hen uit welbegrepen eigenbelang warm hebben gemaakt voor een huis in hun buurt. Of ze kiezen voor het enigszins gemixte deel van de nieuwbouwwijk.

Waar ik ga wonen is het ook gemengd. Dat heb ik speciaal aan de makelaar gevraagd, die vond het een beetje raar. Maar tussen alleen Nederlanders zou ik me echt heel alleen voelen. Ik wil twee huizen verder burens hebben die mijn taal spreken, of die een andere afkomst hebben... Een wijk met alleen Nederlanders is ook heel vervelend voor je kinderen.⁷

Een 'gemengde' wijk is niet hetzelfde als een multiculturele mengelmoeuwijk, maar heeft vooral betrekking op de verhouding autochtonen-allochtonen. Uit de verhalen van sociale stijgers uit Rotterdam Zuid blijkt bijvoorbeeld dat Turken en Surinamers niet alleen het

verdwijnen van de Nederlanders betreuren, maar ook moeite hebben met de komst van nieuwe immigrantengroepen. De Turks-Nederlandse dorpjes in Rotterdam-Zuid werden multicultureler, er kwamen onder andere Antillianen, Somaliërs en Pakistanen bij, en daar moeten ook de Turken en Surinamers aan wennen.

Laatst gingen we naar de markt en daar op de hoek zagen we heel veel Antilliaanse mensen. Met mooi weer lijkt het net een mierenhoop. Ja, ik wil niet negatief klinken hoor, maar ik kan er niet tegen. Ik bedoel: ik hou van mensen, maakt niet uit, allerlei kleuren, maar het moet niet zo'n bedreigende sfeer creëren of hebben. (...) Dit is al een 'negatieve wijk' en dan komen daar nog die groepen bij.

Er zit ook een klasse-element in de ideale gemengde wijk van de sociale stijgers. De 'achteruitgang' van de oude wijk wordt mede afgemeten aan de materiële welvaart, het opleiding- en beroepsniveau, en aan de culturele habitus en de status van de 'achterblijvers'. Er worden bijvoorbeeld kritische opmerkingen gemaakt over de Nederlandse bewoners: 'Er wonen hier nog wel Nederlanders, maar ik bedoel werkende mensen'. Binnen de eigen etnische groep maken de sociale stijgers onderscheid tussen mensen die zich intellectueel en sociaal verder ontwikkelen, actief en mondig zijn tegenover mensen die stil blijven staan, en afhankelijk, slecht geïnformeerd en passief zijn. Ze rekenen zichzelf en hun familie tot de eerste groep en wijzen daarbij niet alleen op hun eigen positie en habitus, maar ook op de sociale reputatie van hun familieleden. Ze beroepen zich bijvoorbeeld op een vader die in Nederland weliswaar ongeschoold werk deed, maar binnen de gemeenschap bekend stond als een wijs man die ervoor gezorgd heeft dat al zijn kinderen goed terecht kwamen; of op een moeder die altijd actief is geweest in de buurt. Ze zoeken een fysieke omgeving die dat onderscheid tot uitdrukking brengt en een sociale omgeving die hen (en hun kinderen) vooruithelpt. Als ze in de wijk blijven, dan willen ze een 'bijzondere plek': een plek met uitzicht en een plek die 'een beetje apart' en onderscheidend is.

3. De gevolgen van stigmatisering

Door het verzakelijkte woningaanbodmodel en de verkleuring van de huizenmarkt lijkt de discriminatie op woongebied te zijn teruggedrongen, maar de politieke verharding en het 'taboedoorbrekende' problemen benoemen maakt de oude wijken onaantrekkelijker en de nieuwe wijken ontoegankelijker voor allochtone sociale stijgers.

De slechte reputatie van immigrantenwijken

Volgens Uitermark en Duijvendak (2004) is het in vergelijking met de Verenigde Staten gunstig dat in Nederland zoveel aandacht wordt besteed aan wijken met een groot aandeel bewoners met een zwakke sociaal-economische positie. De terminologie die daarvoor gehanteerd wordt, is echter vernederend voor wie in die wijken woont en vergroot de afstand tussen de verschillende groepen bewoners.⁸ Mensen willen niet in een 'afvalputje' of 'no-go-area' wonen of geassocieerd worden met 'kansarme allochtonen'. De meeste mensen ervaren deze negatieve typering van hun wijk of de wijkbewoners als aantasting van hun sociale reputatie, hoewel het uitmaakt of ze over alternatieve bronnen van waardering en erkenning beschikken, welke woonkeuzemogelijkheden ze hebben en hoe verbonden zij zich voelen met hun wijk. Bewoners met een laag inkomen en een lange woonduur ervaren 'achterstandsbuurt' en andere negatieve wijklabels als een onontkoombaar en vernederend stigma. Hun teleurstelling en kwaadheid daarover zijn onder andere terug te horen in hun reacties op de herstructurering van hun wijk: de vervanging van sociale woningbouw door duurdere en voor hen onbetaalbare nieuwbouw. Op de voorgrond de furieuze reacties van

mensen die hun zelf gebouwde paleisjes moeten verlaten om plaats te maken voor welgesteldere nieuwkomers. Op de achtergrond het cynisme van niet direct getroffen en over de rijke import die de reputatie van hun wijk moet opkrikken: ‘Ze kunnen hier wel dure, mooie huizen bouwen, maar op mijn hoofd blijft “achterstandsbuurt” staan!’ Bij de koopkrachtige bewoners veroorzaakt de slechte reputatie van de wijk praktische en mentale druk om weg te verhuizen. Banken raden hen af om een huis te kopen in hun wijk, omdat er later onvoldoende koopkrachtige belangstelling voor de woning zal zijn. ‘Ze zeiden: “Wie moet uw huis later overkopen? In deze wijk wonen te weinig mensen die zich zo’n woning kunnen veroorloven en voor mensen van buiten is deze plek niet aantrekkelijk.”’⁹ Uit het landelijke woningbehoefteonderzoek (WBO 2000) blijkt dat allochtone kopers in concentratiewijken vaker verhuizen dan allochtone huurders. Dat wijst volgens de onderzoekers op noodkoop vanwege de verstopte huurhuizenmarkt; en startergedrag ofwel een financieel opstapje naar iets groters en beters. Het grotere en betere huis kunnen de starters sinds kort ook in hun oude wijk aanschaffen. Voor de groep huurders en kopers die zich – met enig financieel passen en meten - een middenduur huis kan veroorloven, is de aankoop van zo’n woning echter een grote stap voorwaarts in hun wooncarrière en zij twijfelen of die wel te combineren is met ‘achterblijven’ in een achterstandswijk. ‘Ik kan in de straat hierachter wel een huis kopen, maar wat schieten we daar mee op!’ De koppeling van sociale stijging aan suburbanisatie is dus geen sociaal automatisme, maar heeft sterk te maken met de sociale reputatie van de oude stadswijken; en die wordt mede bepaald door het politieke en professionele vertoog over de grote stad en de multiculturele samenleving.

De vrees om niet welkom te zijn in de ‘betere buurt’

Zelfs de meest gedecideerde (potentiële) verhuizers twijfelen over het welslagen van deze operatie. Dat heeft algemene en specifieke redenen. Sociale stijging gaat altijd gepaard met gevoelens van onzekerheid, ontheemding en de angst om niet toegelaten of ontmaskerd te worden als tekortschietende buitenstaander door de hogere groep (Brands 1992, Skeggs 1997). De onzekerheid van deze immigranten over verhuizing naar een betere buurt wordt nog eens versterkt door de angst voor immigranten- en islamvijandigheid onder de Nederlandse bewoners van die buurten. Over de oudere Rotterdamse buitenwijken, zoals Ommoord en Zevenkamp, circuleren onder Turken en Marokkanen veel racismeverhalen. Verhalen over burens die jarenlang weigeren te groeten of groepjes treiterende jongeren die het speciaal op ‘buitenlanders’ gemunt hebben. Een net gebouwde buitenwijk lijkt hen aantrekkelijker, omdat iedereen nieuw is en zij zich dus niet hoeven in te vechten in een wit (en grijs) bolwerk. Maar de twijfels blijven. Moeten zij de Nederlanders die voor hen wegvlugten wel achterna gaan? Zullen zij wel welkom zijn bij de Nederlandse burens? Hoe gaan die reageren op hun hoofddoek, of op die van hun schoonzus?

Je hebt hier geen Nederlandse burens meer, geen Nederlandse kinderen meer op school, je bent gewoon afgezonderd. We willen weer met Nederlanders in contact komen. Maar ergens wil je dat en ergens schrikt het je ook weer af. (hoezo?) Hoe meer Turkse mensen naar die wijken gaan, naar Barendrecht bijvoorbeeld, ze (de Nederlanders, jvdz) lopen weer weg! Alsof ze gewoon niet in contact met ons willen komen.¹⁰

Een vriendin van mij woont in een straat (in een randgemeente, jvdz) met allemaal Nederlanders. Als ik daar aankom met de auto, een vrouw met hoofddoek, dan kijken ze echt allemaal op. Ja, als ik ergens ga wonen, ik ben zoals ik ben, dan wil ik ook zoals ik ben geaccepteerd worden. Ik ga mezelf niet veranderen, omdat ik in een Nederlandse straat ga wonen. En ik wil geen confrontatie aan om me te laten accepteren. Daarom wil ik toch liever een gemengde omgeving.

De Surinaamse respondenten lijken minder last te hebben van dit soort twijfels. Door hun Nederlands-koloniale en nederlandstalige achtergrond voelen zij zich minder aangesproken door het huidige integratiedebat. Bovendien is slechts 15% van de Hindoestaanse Surinamers in Nederland moslim.¹¹ Voor Turken en Marokkanen is er de laatste jaren daarentegen veel veranderd in Nederland. Ondanks de indrukwekkende positieverbetering van de tweede generatie zijn ze vanwege hun ‘achterlijke cultuur’ in status gedaald, is de discriminatie op de arbeidsmarkt hardnekkig, met name in de hogere regionen, en moeten zij zich voortdurend verantwoorden voor gewelddaden van geloofsgenoten. Uit recent SCP-onderzoek (Gijsberts & Dagevos 2005) blijkt dat de hoger opgeleiden onder de allochtonen het meest negatief oordelen over het maatschappelijk klimaat ten aanzien van minderheden. In interviews voor mijn recente onderzoeken vertelden maatschappelijk succesvolle Turken en Marokkanen ongevraagd dat ze de laatste jaren een stuk minder optimistisch zijn geworden over de toegankelijkheid en toekomstmogelijkheden van Nederland op woon (en werk)gebied, voor henzelf en voor hun kinderen.¹² Onder andere om die reden willen ook de overtuigde Turkse wegverhuizers niet terechtkomen in een straatje met alleen autochtone Nederlanders.

Ik wil me niet associëren met een kansarmenwijk, maar ik wil wel allochtonen, niet een echte witte wijk. (...) Vijf jaar geleden had ik gezegd: dat maakt mij niet uit, maar nu zeg ik: liever een straat met alleen allochtonen, of een Turkenstraat, maar dan bewuste, hoog opgeleide allochtonen, de ‘allochtone elite’ (lacht), dan een straat met allemaal gemopperde Nederlanders, mensen met allemaal vooroordelen over allochtonen.

Je zou dit de etnische-enclave-keuze op basis van defensieve motieven kunnen noemen. De vraag is echter of het woord ‘keuze’ hier wel op zijn plaats is. De gevreesde gereserveerdheid en vijandigheid van Nederlanders ten opzichte van (bepaalde groepen) immigranten bestaat niet alleen in de verbeelding van deze immigranten, maar wordt bevestigd door onderzoek onder autochtone Nederlanders. In hetzelfde SCP-onderzoek wordt bijvoorbeeld vastgesteld dat ruim de helft van de autochtone Nederlanders negatief denkt over de islam en islamieten. ‘Je koopt geen huis, je koopt bureu’ is de vertaling van een Turkse uitdrukking die in veel interviews naar voren werd gebracht. Een mooie eengezinswoning met tuin kan door vijandige of afstandelijke bureu toch een miskoop blijken te zijn; dat ervaren vooral de Turkse sociale stijgers als een risico van kopen en verhuizen naar ‘een betere buurt’. Het politieke en sociale klimaat in Nederland is dus een serieuze beperking van de woonkeuzemogelijkheden van deze immigranten. Daarom is hier volgens mij de etnische achterstellingbenadering van de woningmarktpositie van immigranten van toepassing.

4. Waarom ‘zwarte vlucht’ een misplaatste term is.

De gedachten en emoties van Turkse en Surinaamse sociale stijgers rondom verhuizen, die op individueel niveau uiteraard complexer zijn dan hier als algemeen verhaal kan worden weergegeven, passen om drie redenen niet in het schema blijven in de stad = kiezen voor etnische enclave versus ruimtelijke assimilatie = suburbanisatie. Ten eerste willen zowel de blijvers als de verhuizers niet in een enclave van hun eigen etnische groep wonen. De blijvers hechten aan hun sociale netwerk van familieleden en vrienden/innen in de buurt en de verhuizers wensen een aantal landgenoten of niet-autochtonen in hun straat, maar ze willen beiden in een ‘gemengde’ wijk wonen: een wijk met voldoende Nederlanders, landgenoten en andere immigranten met vergelijkbare ideeën en ambities. Ten tweede blijkt ruimtelijke assimilatie niet samen te vallen met suburbanisatie, maar hebben immigranten binnen de oude

wijken organiserende en verbindende functies overgenomen van het oude bewonerskader. Ter derde staat de woonlokatiekeuze onder spanning door het huidige politieke en sociale klimaat. De ervaren vijandigheid jegens immigranten en de islam beperkt de verhuisopties van met name Turkse (en Marokkaanse) immigranten aanzienlijk en weerhoudt mensen om de gewenste stap in hun wooncarrière te zetten, terwijl de stigmatisering van hun oude wijk blijven onaantrekkelijk maakt.

Deze gespannen situatie vraagt behalve van bestuurders en politici ook van wetenschappers om hun woorden extra zorgvuldig te kiezen en dat betekent volgens mij onder andere dat zij de term ‘zwarte vlucht’ selectiever zouden moeten gebruiken. Hoewel deze uitdrukking blijkbaar erg tot de verbeelding spreekt, want hij komt veel in titels van artikelen en onderzoeksprogramma’s voor¹³, is hij in veel gevallen niet van toepassing of roept hij de verkeerde beelden op. Om te beginnen suggereert ‘vlucht’ dat sociale stijgers geen positieve keuze zouden kunnen maken voor blijven. Dat klopt niet met hun verhalen waaruit blijkt dat allerlei voorzieningen en mensen en de levendigheid van de stad de sociale stijgers aan hun oude wijk binden. Als mensen desondanks de keuze maken om te verhuizen, dan zijn ze daarmee niet per definitie ‘ballingen’ of ‘vluchtelingen’, ofwel mensen die noodgedwongen verhuizen. Het tekort aan betaalbare eengezinswoningen in de oude wijken beperkt de keuze, maar voor zover mensen simpelweg streven naar een verbetering van hun woonsituatie in fysieke en sociale zin (een huis met tuin in een rustigere en groenere buurt en tussen de ‘werkende mensen’ waarmee zij zich identificeren) is ‘vlucht’ een onnodig dramatische en voor de oude wijk stigmatiserende term. ‘Zwarte vlucht’ en de onvermijdelijke verwijzing naar Amerikaanse gettostudies, suggereren ten onrechte dat de situatie in Nederlandse immigrantenwijken min of meer identiek is aan die van de (zwarte) getto’s in de Amerikaanse grote steden waaruit alle voorzieningen en kansrijken verdwenen zijn. Dat beeld klopt in ieder geval niet met de huidige situatie. Het voorzieningenniveau in deze wijken is op een aantal terreinen (bijvoorbeeld het welzijnswerk) beter dan dat in de welgesteldere buitenwijken en het percentage ‘goedkoop scheefwonen’ is in Nederland –tot ergernis van eurocommissaris Kroes- relatief hoog. Circa 40% van de bewoners van de sociale woningbouw behoort niet tot de (smal gedefinieerde) economische doelgroep van deze woningen (WBO 2002). Is ‘zwarte vlucht’ dan een voorspelling voor de toekomst? Dat is het risico van deze rethoriek. ‘Zwarte vlucht’ en het gelijkstellen van sociale stijging en middenklassenidealen aan suburbanisering kunnen werken als zichzelf verwerkeliijkende voorspelling, omdat dit interpretatiekader het denken blokkeert over de mogelijkheden om immigrantenwijken of de stad als geheel aantrekkelijker te maken voor middenklassegezinnen. Als je de stad niet wilt afschrijven als woonplaats voor (onder andere) middenklassegezinnen, dan is woningdifferentiatie onvoldoende, maar zal er nagedacht moeten worden over voorzieningen en publieke ruimtes die daadwerkelijk mengen mogelijk maken en de stadswijken (en de huidige bewoners) van het stigma achterstandsbuurt afhelfen.

Voor zover onveiligheid, verloedering en andere woonplezier ondermijnende gevoelens en ervaringen in de oude wijk verhuismotief zijn, lijkt zwarte vlucht wel van toepassing. In de verhalen die ik heb opgetekend zijn dit echter hoogstens nevenargumenten. De sociale stijgers in stadswijken zijn over het algemeen ervaren stadsmensen met vertrouwen in eigen kunnen, die weten hoe ze hun eigen directe woonomgeving onder controle kunnen houden. ‘Wij zorgen ervoor dat nieuwkomers zich aan onze portiekregels houden.’ Ze zijn niet naïef, ze houden de ontwikkelingen in hun buurt scherp in de gaten en slechte scores op de gemeentelijke veiligheidsindex beïnvloeden ongewild hun beleving van de wijk: ‘Ik voel me hier nooit onveilig, maar als iemand van mijn gezin iets zou overkomen, ben ik gelijk weg.’ Zelfs in zo’n geval is het de vraag of ‘vlucht’ wel zo’n goede term is, aangezien de ‘safe haven’, de zekerheid dat ze in die nieuwe wijk welkom zullen zijn, zelfs in de verbeelding ontbreekt.

Literatuur:

- Aalbers, M. (2003) Redlining in Nederland. Oorzaken en gevolgen van uitsluiting op de hypotheekmarkt. Amsterdam: Aksant.
- Bolt, G. & R. van Kempen (2002) Wonen in multiculturele steden. Tussen souterrain en dakterras: Wonen als motor voor maatschappelijke kansen. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Brands, J. (1992) "Die hoeft nooit meer wat te leren." Levensverhalen van academici met laaggeschoolde ouders. Nijmegen: Sun.
- Burgers, J. & H. van der Lugt (2005) 'Zwarte vlucht'. De suburbanisatie van Surinamers uit Rotterdam. *Sociologie* 1 (2) 126-142.
- Ergun, C. & M. Bik (2003) Prognose bevolkingsgroepen Rotterdam 2017. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Gijsberts, M. & J. Dagevos (2005) Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming. Den Haag: SCP.
- Groot, C. de (2004) 'Zwarte vlucht'. De (sub)urbane lokatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Groot, C. de & A. Verweij (2005) 'Zwarte vlucht'. Het vertrek van de allochtone middenklasse uit Amsterdam. *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting* 10 (3) 10-15.
- Karsten, L. & A. Reijndorp & J. van der Zwaard (2005) Stadsmensen. Levenswijzen en woonambities van Rotterdamse middengroepen. Rotterdam: OBR. (in druk)
- Margalit, A. (1996) De fatsoenlijke samenleving. Amsterdam: Van Gennep.
- Niekerk, M. van (2000) "De krekkel en de mier." Fabels en feiten over maatschappelijke stijging van Creoolse en Hindoestaanse Surinamers in Nederland. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Reijndorp, A. (2004) Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven. Rotterdam: NAI.
- Reijndorp, A. & J. van der Zwaard (2005) *Wonen in + werken aan Feijenoord (werktitel)*. Rotterdam, DNU.
- RIGO (2003) Beter thuis in wonen. Kernpublicatie WoningBehoeft Onderzoek 2002. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Skeggs, B. (1997) *Becoming respectable. Formations of class and gender*. London: Sage.
- Uitermark, J. & J.W. Duyvendak (2004) De weg naar sociale insluiting. Over segregatie, spreiding en sociaal kapitaal. Den Haag: RMO.
- Zwaard, J. van der (1995) Hoe vrouwen moederen. Buurtgesprekken over opvoeding. Utrecht: SWP.

Zwaard, J. van der (1999) Met hulp van vriendinnen. Moeders uit lage inkomensgroepen over rondkomen en vooruitkomen. Amsterdam: SWP.

Zwaard, J. van der (2001) Vrouwenzaken in Schiedam. Rotterdam: Deelgemeente Delfshaven.

Zwaard, J. van der (2003) Overal dichtbij. Rondkomen, vooruitkomen en samenleven in de Agniesebuurt. Rotterdam: Deelgemeente Noord.

Personalia

Dr Joke van der Zwaard is zelfstandig onderzoeker van sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit in relatie tot wonen, onderwijs en opvoeding. Ze doet momenteel samen met drs Mieke de Wit onderzoek naar de integratie en emancipatie van vrouwelijke huwelijksmigranten.

¹ Overigens blijkt uit een onderzoek van De Groot (2004) naar verhuizingen van Surinamers van Amsterdam naar Almere dat de verhuizers naar opleidings- en inkomensniveau niet erg veel afwijken van het Amsterdams-Surinaamse gemiddelde. 40% van de verhuizers had een maandinkomen van minder dan € 1500.

² In de literatuurlijst worden alle onderzoeken genoemd. Het ruwe datamateriaal bestaat uit transcripten van groeps gesprekken en individuele interviews, waaronder 112 interviews met sociale stijgers: 48 Turken, 21 Surinamers, 17 Nederlanders, 9 Marokkanen en 7 Kaapverdianen en 10 andere nationaliteiten. De citaten in dit stuk komen uit de meest recente onderzoeken.

³ Concrete aanleiding voor de beruchte ‘rassenrellen’ in de Afrikaanderwijk in 1972 was de aankoop van steeds meer woonhuizen door een Turkse huisbaas, die van deze panden gastarbeiderspensions maakte.

⁴ Het percentage scheidingen is onder Hindoestaanse Surinamers echter ook hoog, dertig procent. Scheiding betekent voor vrouwen met kinderen bijna altijd een forse inkomensachteruitgang; een huis kopen is dan niet meer aan de orde.

⁵ Bij Turken is het aandeel mannelijke en vrouwelijke importpartners ongeveer gelijk. Bij Surinamers is de verhouding 40% (mannen) – 60% (vrouwen) (Ergun & Bik 2003)

⁶ Uit een extra statistische bewerking van de dataset van het landelijke woningbehoefteonderzoek blijkt dat recente 1^e generatie-immigranten meer voor wegverhuizen uit de ‘concentratiewijk’ te kiezen dan 2^e generatie-immigranten (Bolten & Van Kempen 2002). Als de huishoudens ingedeeld zijn op basis van de gegevens van het ‘hoofd van het huishouden’, en daarvoor wordt in twee-oudergezinnen veelal de man genomen, dan zou dat een kwantitatieve bevestiging zijn van mijn waarneming op basis van kwalitatief onderzoek.

⁷ Vanwege de sociale controle en het geroddel wil men het liefst geen (vreemde) land- of taalgenoten als directe burens. Daar maakten vooral Hindoestaanse Surinamers opmerkingen over.

⁸ Ik gebruik ‘vernedering’ in de definitie van Margalit (1996): ‘(...) vormen van gedrag of omstandigheden (die) iemand een gegronde reden geven om zich geschaad te voelen in zijn of haar zelfrespect.’ (p.19)

⁹ Een aantal jaren geleden verstrekten banken geen hypotheek voor bepaalde straten en buurten in Rotterdam. Aalbers (2003) onthulde dat banken ook later nog voor bepaalde wijken ongunstigere voorwaarden hanteren.

¹⁰ In Reijndorp (2004: 110) staat een opmerking van een Marokkaanse man van gelijke strekking: ‘Met Nederlandse mensen wonen is beter, maar die willen weer niet met jou wonen.’

¹¹ De enige Surinaamse moskee in Rotterdam is onlangs wel in brand gestoken in vervolg op de extreemrechtse commotie over de geplande nieuwbouw van deze moskee in Rotterdam-Zuid.

¹² In september 2005 organiseerden een aantal Rotterdamse Turken, waaronder gemeenteraadsleden, een discussiebijeenkomst over de toenemende emigratie van hoog opgeleide Turken naar Turkije vanwege betere perspectieven door minder discriminatie.

¹³ In een recent nummer van het Tijdschrift voor Volkshuisvesting is op een paginagrote illustratie bij een artikel over de verhuizing van Surinamers van Amsterdam naar Almere (De Groot & Verweij 2005) een grote hoeveelheid zwarte vogels te zien die van een onaantrekkelijke omgeving met eenvormige schotelantenneflats in de richting van de mooie wijde wereld trekt.